

ТАЪЛИМНИНГ АСОСИЙ ҚЎЗҒАТУВЧИ МОТИВЛАРИ ВА МОСЛАШУВ СТРАТЕГИЯСИ

Бейсенов Кенжабай Сарсанбаевич

Ўзбекистон Республикаси ИИБ Малака ошириш институти

E-mail: kenzhabay.beysenov@mail.ru

Аннотация. мақолада таълимда ўқувчи мотивациясини аниқлашнинг зарурияти, қисқа муддатли тавсиялар ишлаш ва унинг аҳамияти, мослаштириш стратегияси, интерфаол ўқитиш усуллари тўғрисида маълумотлар қайд этилган.

Калит сўзлар: *мотив, реакция, парадокс, фасилитация, инновация, педагогика.*

THE MAIN STRATEGIES FOR MOTIVATION AND ADAPTATION OF LEARNING

Beysenov Kenjebay Sarsanbaevich

Institute of Advanced Training of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan

E-mail: kenzhabay.beysenov@mail.ru

Abstract. the article documents the need to determine the motivation of the student in education, short-term recommendations on performance and its importance, adaptation strategy, interactive teaching methods.

Keywords: *motive, reaction, paradox, facilitation, innovation, pedagogy.*

Мамлакатимизнинг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, маданий соҳаларида бўлаётган тезкор ўзгаришлар таълим тизимини ҳам тубдан ислоҳ қилишни тақозо этмоқда, чунки мукамал таълим тизими орқали республикамизнинг келажак интеллектуал имкониятларини ва уни гуллаб яшнаши ҳамда ривожланишини белгилаб берувчи ёшларни ҳар томонлама ижодкор, мустақил фаолият юритадиган қилиб тарбиялашда ҳал қилувчи рол ўйнайди. Шунинг учун таълимда энг муҳим стратегик йўналиш бўлиб таълим муассасаларини инновацион фаолияти ҳисобланади. Бу эса барча таълим муассасаларида, айниқса ижодкор, юқори салоҳиятли мутахассис педагог кадрларни тайёрловчи олий таълим орқали интеллектуал мулкни тайёрлаш ва интеллектуал мулк тизимини инновацион фаолият кўринишида амалга ошириш бугунги куннинг долзарб масаласи ҳисобланади.

Олий таълим олдида турган юқоридаги муаммоларни ҳал қилишда бўлғуси мутахассисларни инновацион жараёнларга тайёрлашда инновацион таълимнинг ўрни муҳимдир. 2019 йилнинг 29 апрель куни Ўзбекистон Республикаси Президентининг Ўзбекистон Республикаси халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида ПФ-5712-сон Фармони қабул қилинди, шу фармоннинг 1-илоvasи билан Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси тасдиқланди.

Концепция халқ таълими тизимининг узоқ муддатли ривожланишининг асосий йўналишларини белгилаб берди, жумладан: Ўзбекистон Республикасининг 2030 йилга келиб PISA (The Programme for International Student Assessment) Халқаро миқёсда ўқувчиларни баҳолаш дастури рейтинги бўйича жаҳоннинг биринчи 30 та илғор мамлакати қаторига киришига эришиш; узлуксиз таълим тизими мазмунини сифат жиҳатидан янгилаш, шунингдек профессионал кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш; ўқитиш методикасини такомиллаштириш, таълим-тарбия

жараёнига индивидуаллаштириш тамойилларини босқичма-босқич татбиқ этиш; халқ таълими соҳасига замонавий ахборот-коммуникация технологиялари ва инновацион лойиҳаларни жорий этиш; халқ таълими муассасаларининг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш ва бюджетдан маблағ билан таъминлашнинг самарадорлигини ошириш; ёшларни тарбиялаш ва уларнинг бандлигини таъминлашда мактабдан ташқари таълимнинг замонавий усуллари ва йўналишларини жорий этиш; давлат-хусусий шерикликни ривожлантириш ҳисобига давлат таълим тизимида рақобат муҳитини кенгайтириш; ёшлар таълим-тарбияси учун қўшимча шароитлар яратишга қаратилган комплекс чора-тадбирларни ўз ичига олган бешта ташаббусни амалиётга татбиқ этиш; халқ таълими тизимида фаолият кўрсатишнинг жозибadorлигини ошириш мақсадида умумий ўрта таълим муассасалари ходимларининг меҳнатига ҳақ тўлаш, моддий рағбатлантириш ва ижтимоий ҳимоя қилиш даражасини босқичма-босқич ошириб бориш [1].

Таълим жараёнида бола мотивациясини оширишга тўталадиган бўлсак. Ўқитувчининг тушунтиришларига диққат қилмайдиган ўқувчилар бошқаларни чалғитади ва ўқитувчининг доимий безовталиги манбаи саналади. Дарс учун ажратилган вақтдан самарали фойдаланиш лозим, ўқитувчи эса хулқ-атвор билан боғлиқ муаммоларга чалғимаслиги керак. Турли хил эътирозлар, огоҳлантириш ва чўчитишлар хулқ-атворни назорат қилишнинг зарурий, текширилган воситаси эканига қатъий ишонган педагоглар ўқувчиларнинг ғашига тегади.

Мотив – (лот. moveo – ҳаракатлантираман) инсон фаолиятида муайян мақсадни бажаришга сабаб бўлувчи омил, важ. Мотив шахсни ҳаракат ва фаолиятга ундовчи, эҳтиёжнинг юксак шакли сифатида пайдо бўлувчи ички туртки ҳисобланади. Эҳтиёж ва инстинкт, майл ва ҳиссиёт, идеал ва бошқалар мотив жумласига киради.

Аслида ўқитувчи ва ўқувчилар топшириққа турлича назар билан қарайдилар. Ўқитувчилар қисқа муддат ичида ўқувчиларнинг бутун гуруҳини маълум билим ва кўникмага ўргатишни истайдилар. Дастур уларнинг қўл-оёғини боғлаб қўяди. Ўқувчилар эса кўпинча ўз хатти-ҳаракати билан муваффақият қозонмоқчи бўлади. Бу каби ҳаракатлар истиқболли бўлмаса, топшириқдан «қочиб», қутулмоқчи бўлишади. Вазиятни идрок этиш ва баҳолашдаги тафовут ҳақида сўз юритиш мумкин. Рағбатлантиришлар, худди чўчитиш каби аҳволни яхшилаш олмайдди. «Мослаштириш стратегияси» ўқитувчи ва ўқувчининг турли қарашларини ўйғунлаштириши, мувофиқлаштиришга қаратилиши керак. Бошқача айтганда унинг мақсади - ўқитувчи ва ўқувчиларни бир-бирини тушунишга ўргатиш.

Болани ўринли, мос саволлар бериш билан, педагог унинг нуқтаи, назарини тушуна бошлайдди, нималарни, бошқача ёки қай тарзда бажаришни англай олади. Шу тариқа болани фаолиятга ундаш мумкин. У ўқитувчига ахборот беради, шундан сўнг улар бирга ишлашлари мумкин. Ўқитувчи топшириқ қандай бажарилиши лозимлигини буюрибгина қолмай, балки болага саволлар қўяди, бу билан нима «мумкинлигини» аниқлайди, сўнг болани шуни бажаришга ундайдди.

Таълим, - механик тарзда ёд олиш дегани эмас, балки янги мазмунни фаол ўзлаштириш учун муҳит яратишдан иборат.

Ўқитиш - таълим жараёнига ундаш ва уни қўллаб-қувватлаш демакдир. Биз таълим жараёнида фаол қатнашувчи, ўз қарашлари учун масъулиятни ҳис этувчи катта бир жамоамиз.

Реакция [ре... ва лот. actio – ҳаракат] – 1) (психологияда) – инсон ва унинг тана аъзолари томонидан муайян ташқи ва ички қўзғатувчиларга нисбатан кайтариладиган жавоб ҳаракати. Реакция таассурот, қўзғатгич, қандайдир таъсир этишнинг жавоби сифатида пайдо бўлувчи ҳиссий ҳолат, жараён ёки ҳаракатдир. Ҳар қандай реакция ўз кечишининг шакли, тезлиги каби хусусиятлари билан тавсифланади. Оддий психик

реакция вақти 100 дан 250 миллисекундгача бўлиши мумкин. Реакция тавсифларининг ўзгариши психометрия соҳасини вужудга келтирди. Психология ва унга ёндош фанларда таснифлаш асосида ётувчи аломатларга боғлиқ тарзда реакция хулкий, физиологик, ҳиссий, ихтиёрый, ихтиёрсиз каби турларга ажратилади; 2) кимёвий, физик ёки биологик таъсир йўли билан текширишлар ўтказиш; 3) умри тугаган ижтимоий тартибларни сақлаб қолиш ва мустаҳкамлаш мақсадида ижтимоий тараққиётга зўр бериб қаршилиқ кўрсатиш [2].

Инсон хулқи ҳақидаги ҳар қандай таълимот шахс тўғрисида тасаввурлардан бошланиши керак. Хулқ манбаи биологик ва психологик эҳтиёжларда яширин, деган фараз мавжуд. Учта асосий психологик эҳтиёж фарқланади: мулоқотга, билим ва мустақилликка эҳтиёж. Шахс учун бу эҳтиёжлар атроф-муҳитга тегишли реакцияни танлашнинг ички стимули саналади. Ташқи ҳолатга адекват реакция қилиш учун у ҳақида билимлар, уни бошқара олиш, содир бўлаётган ҳодисаларни назорат қила билиш талаб этилади. Ривожланиш учун энг яхши муҳит «сезгир», яъни қўллаб-қувватлайдиган ва шахс танловини таъминлайдиган муҳитдир. Бироқ ҳамма нарса ички мотивларга боғлиқ эмаслиги ҳам аниқ. Атроф олам маълум хулқни ташқи кутилган хулқ билан ўхшатади ва реал хулқни шакллантиради. Бу жараён боланинг атроф-муҳит талабларига ўзининг мувофиқлиги ё номувофиқлигини тушуниши ва улар учун масъулиятни қабул қилиши билан боғлиқ. Ёш болалар ва катталар (ота-оналар, ўқитувчилар) ўртасидаги муносабатлар «ишончга» асосланади ва бу сифат атроф-муҳитга мослашиш жараёнида асосий ўрин тутади.

Болалар мактабга ўз мавқеини кенгайтириш билан боғлиқ онгли мақсад билан келади ва баъзан бу борада муайян қарашлари ҳам бўлади. Улар ўз ривожланишида олдинга ўтиш, ўзи ва бошқаларга нимага қодир эканини кўрсатиб қўйишни исташади. Бироқ дастур материалларини ўрганиш, тез орада болаларнинг ривожланиш суръатларида тафовутлар кўзга ташланиб қолади. Болаларнинг ўзлари ҳам, ўқитувчилар каби «ягона» талабларга доим жавоб бера олмаслигини тан олишга мажбур. Синфнинг бир қисми дастурни бажариш етарли компотент эмаслиги ҳақида хулосага келиши мумкин. Бу ўқувчиларнинг диққатини бўлиниб қолишига сабаб бўлади. Муваффақиятсиз ўқувчи ўзига «иш ахтариб» қолади ва ўқитувчининг назарида ёмон одатли: тез чалғийди», «диққатни жамлай олмайди», «тиниб тинчимас» каби ном олади.

Дастурни амалга ошириш жараёнида жуда содда бўлган ўқувчилар билан ҳам ўхшаш вазият юзага келади. Ўқишга қизиқиш «чаққон» ва «оғир карвон» ўқувчида бирдек енгил, йўқолиши мумкин. На униси ва на буниси ўз имкониятини тўлиқ намоён эта олмаслиги хавфли.

Боланинг мустақилликка эҳтиёжи таълим жараёнида қисман қондирилади. Ўқитувчининг «яхши» ва «кучсиз» ўқувчи билан ҳамкорлиги сифати турлича. Биринчи тоифа ўқувчиларга ишонган ва яхши натижалар кутган ўқитувчилар уларга кўпроқ эркинлик берадилар, бошқаларини қаттиқ назорат қиладилар, оқибатда эркинлигини чеклаб қўядилар. Бу эса бундай ўқувчиларда ташаббус ва масъулиятни зиммасига ололмаслигига сабаб бўладилар. «Кучсиз» ўқувчилар билан ишлашда ўқитувчиларнинг касбий сезгирлиги, вақти, бардоши, кўпинча кайфиятига кўпроқ эътибор қаратилади.

Таълим жараёнида шахсий ўзаро муносабатларнинг муҳимлиги бола ҳаётининг бошқа томонлари билан алоқадорлиги билан боғлиқ, бу алоқалар сифати натижани белгилайди.

Парадокс (юн. paradoxos — кутилмаган, ғалати) — кўпчилик томонидан қабул этилган анъанавий фикр, тажрибага ўз мазмуни ёки шакли билан кескин зид бўлган, кутилмаган мулоҳаза, муҳокама. Ҳар қандай Парадокс «шубҳасиз тўғри» (асослими, асоссизми, бундан қатъи назар) ҳисобланган у ёки бу фикрни [инкор](#) этишдек кўринади.

«Парадокс» терминининг ўзи ҳам дастлаб антик фалсафада ҳам қандай ғалати, оригинал фикрни ифодалаш учун ишлатилган.

Мантиқда Парадокслар формал мантик, қоидаларига риоя қилиб фикр юритишда баъзан юзага келади. Мантиқда Парадоксларни ҳақиқатдан чекиниш, деб билиш ўринлидир. Шунинг учун антиномия, апория, зиддиятх Парадоксининг синонимлари деб ҳисоблаш мумкин. Парадокс бир-бирини истисно қилувчи икки фикрни баб-баравар исбот қилиш мумкинлигини бил-диради. Мантикий Парадокслар, одатда, мантикий асослари тўла аниқланмаган назарияларда учрайди. Илмий муҳокамада Парадокс пайдо бўлишининг асосий сабаби инсон билиш жараёнининг мураккаб диалектик характерга эгаллиги ва бунда шакл ва мазмуннинг ўзаро зиддиятли муносабатда бўлишидадир. Парадоксларни бартараф этишининг универсал йўли йўқ. Мантиқда айрим парадоксларни бартараф қилиш усуллари ишлаб чиқилган [3].

Мактабда муносабатлар гўё “ўқиш сурати”, ўзлаштириш билан боғлиқлиги ҳақида уйдирма мавжуд, аслида ўқишнинг самарадорлиги кўпинча ўқитувчиларнинг ўқувчилар билан шахсий муносабатларга боғлиқ бўлади. Тадқиқотлар парадоксал вазиятни кўрсатади. Кўплаб ўқитувчилар синфда «яхши» муҳит, болалар билан «яхши» муносабатларни муҳим деб билишади. Деярли ҳар бир ўқитувчи ўз эътиборини болада жамлаши зарур деб ўйлайди. Аслида эса ўқитувчи диққат марказида айнан ўқув материали ва ўқитиш методлари объекти бўлган ўқувчи бўлмоғи лозим.

Аслида педагоглар энг кўп вақт ва кучларини мавзунини ўтиш, назорат иши натижалари, интизомга сарфлайди. Бир томондан, ҳақиқий мақсадлар ва юксак иш мезонлари ва бошқа томондан, ўқитувчилар ишидан доимий қониқмаслик; уларнинг кўпинча ўқувчи учун «етиб бўлмаслиги» ўртасидаги узилишни қандай тушуниш лозим? Гап мана шунда.

Деярли барча педагоглар таълимнинг синф моделида жисмоний ва психологик чекланишларни рўқач қиладилар, бизнингча эса, мактаб, ўқитувчилар муассаса сифатида ўқувчиларнинг фаолияти характерини, худди инсоний муносабатлар каби етарлича баҳолай олмаптилар. Ҳар бир ўқувчи учун адекват (мос) таълим муҳитини қандай тушуниш лозим? Ўқувчиларнинг ўзи уни моделлаштириш ва такомиллаштиришга қай даражада тақлид қилиш орқали фаол кўмаклаша олади?

Ўқитувчи топшириқларини бажаришни истамаслик боланинг «онгли» қарори натижаси бўлиши мумкин. У фаолиятсизликка ўрганади, «хаёл суради» ёки бошқаларнинг ғашига тегиши мумкин бўлган бирор нима билан шуғулланишга уринади.

Ишлаб чиқилган аралашув-ҳамкорлик ўқитувчи таълимни ўқувчи имкониятига мослаштириши, унинг идроки ва мотивацияси ҳолатини олдиндан кўра билиш мумкинлиги ҳақидаги фарозга асосланади. Ҳамкорлик ўқитувчига кечаётган ҳодисаларга ўқувчи нуқтаи назаридан қараш ва ўз тавсияларини мослаштириш имконини беради. Бу ўқувчини ҳақиқий қўллаб-қувватлаш бўлади. Айни пайтда бундай ёндашув ўқувчи фаоллиги ва диққатини оширса, ўқитувчилар буни ўзларининг хизмати, деб билишлари мумкин бўлади. Шу тариқа улар ўзларини янада лаёқатли ҳис эта бошлайдилар, бу эса фаолиятларини янада такомиллашувга кўмаклашади. Бу каби таълим мазмуни диалогдан иборат: биргаликдаги танлов, ғамхўрлик ва ишончнинг тасдиғи, ҳар кимнинг эркинлиги - бола ривожланиши учун, катталар учун ҳам айнан шу зарур. Албатта, бу методикада алоҳида топшириқ ва хулқни ташқаридан ўзгариши билан чекланмайди. Асосий мақсад ўқувчи фаоллиги, мустақиллиги, ўз кучига ишончини тарбиялаш, таълим жараёнида шахсининг асосий психологик эҳтиёжларини қондиришдан иборат.

Мазкур методика олти-ўн икки ёшли ўқувчилар билан ишлашда синаб кўрилган. У ҳар бир ўқувчи мустақил ишлаган дарсда қўлланилган ва ўқитувчи ҳамда ишлашни

«хохламаган» ўқувчи орасидаги қисқа муддатли мулоқот давомида ижобий натижаларни таъминлаган:

1. Ўқитувчи ўқувчига ўзининг мулоқот учун очиқлигини кўрсатади (ўзаро муносабатларнинг таркибий қисми).

2. Ўқитувчи ўқувчи билдирган билимлар «қисмини» тасдиқлайди (лаёқатликнинг таркибий қисми).

3. Ўқитувчи ўқувчини, фаолликка ва ўзига ишончига даъват этади (мустақилликнинг таркибий қисми). Бу ўқитувчининг одатдаги авторитарлигидан (обрўсини сақлашдан) қайтиш демак.

Ўқувчи суҳбатда фаол қатнашади. Ўз таклифларини беради. Ўзгариш диалог услубида намоён бўлади:

ўқитувчи қатъий фикрлар ва бир ёклама саволлардан четланади, йўналтирувчи ва истиқболли саволлар беради, ўқувчи айтгани ва сўраганига фаол муносабат билдиради (қайта алоқа);

ўқитувчи шошмайди, болага қайта муносабат, саволлар, таклифлар учун, имкон беради, ҳаракатларни мувофиқлаштиришга уринади.

Диалог ўзаро мақбул мавзуларга қурилади:

топшириқнинг бажарилиши қутилганлиги; зарур вақт ва саъй-ҳаракатлар сарфи ҳақида таклиф; ўқувчининг таклифлари, режалари (мустақил топшириқлари); натижани баҳолашни мезонлаш; натижага эришиш йўллари белгилаш.

Намунавий ўғитлар, ўқувчини рағбатловчи компонентлардан иборат бўлган қуйидаги тавсиялар рўйхатини таклифлар сифатида қўллаш мумкин: топшириқ ва унинг натижалари ҳақида ахборот мавжудлиги; топшириқни аниқлаштириш; ўқувчи томонидан зарурий тайёргарлик ва саъй-ҳаракатлар қилиниши; муаммони ҳал этиш усулларига оид билимлар мавжудлиги; ўқувчини топшириқни ва ечиш усулини шакллантиришга даъват этиш; ўқувчи натижасини баҳолаш мезони, ечимнинг танлаган йўли ва бажариш учун зарур вақтни белгилашга даъват этиш.

Топшириқни бажаргач, ўқувчи ўзини, натижасини мустақил баҳолайди.

Суҳбат ўқувчининг топшириқни бажариш учун зарур вақтни ҳис этишга оид саволдан бошланиб, кейин таклиф этилган мавзулар муҳокамаси давом эттирилади. Ўқитувчи дарҳол ўқувчи топшириқ билан боғлиқ материалдан нотўғри фойдаланаётганини аниқлаши мумкин. Бу ҳолда ўқитувчи аввалги мавзуларни такрорлаши ва топшириқни буткул ўзгартириши лозим.

Рўй бераётган ҳодисанинг асосий мазмуни шундаки, ўқувчи ўқитувчи саволлари орқали ниҳоят нимани ўрганаётганини англаб етади.

Бошқача айтганда, ўқувчи ва ўқитувчилар натижа эмас, балки жараёнга бериладилар. Натижа автоматик тарзда эришилади, агар жараён тўғри ташкил этилса.

Интерфаол ўқитиш усуллари. Интерактив ўқитиш жараёни анъанавий (доска ёнидаги) ўқитишдан фарқли ўлароқ бир қанча методологик устунликка эга. Бу авваломбор, иштирокчиларнинг ўйин қоидаларини ишлаб чиқувчи муаллим ва бир-бири билан фаол, эмоционал тусдаги муносабатларига асосланади.

Муаллимнинг интерактив ўқитиш жараёнида ишнинг самараси бир қанча шартларга боғлиқ:

Биринчи шарт - ўқувчи имкониятларининг берилган технологик (ўйин, тренинг, машқ) мақсад ва вазифаларига мутаносиблиги. Танланган технологиянинг мақсадига қараб муаллим у ёки бу вазифани бажарувчи ташкилотчи-етакловчи, коммуникатор ёки келиш-мовчиликларни бартараф қилувчи, фасилитатор.

Фасилитация – (инглизча *fasilitate* – осонлаштириш) – гуруҳ ишини ташкил этиш, кўпинча аниқ, ҳақиқий, амалий топшириқлар билан боғлиқ, аниқ қарор қабул қилиш бўйича муҳокама, фаолиятнинг ҳақиқий режасини ишлаб чиқиш, ҳақиқий можароли манфаатларни мувофиқлаштиришга мўлжалланган.

Иккинчи шарт - гуруҳ иштирокидаги ўзаро муносабатларни ҳал этишдаги муаллимнинг профессионал тажрибаси. Бунинг учун у диалог ҳамда **мультилог**, яъни туркумлашган профессионал тажрибаси. Бунинг учун у диалог ҳамда мультилог, яъни туркумлашган диалог санъатини эгаллаган бўлиши зарур. Диалог кўринишидаги мулоқот психологияда аҳамиятли ҳисобланади, чунки у анъанавий «субъект-объект» муносабатига зид равишда «субъект-субъект» муносабатларини ифодалайди.

Мульти ... (лот. *multum* – кўп, анча) – ўзлашма, қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, бирор нарсанинг кўплигини, кўп қайтарилишини билдиради.

Диалог доимо ҳар - хил фикрлар ва уларни кўринишларини, шунингдек, барча интерактив ўзаро алоқа қатнашчиларининг қўйилган муаммони биргаликда муҳокама қилишини ва ечимни топишни назарда тутди. Қатнашчиларнинг фаоллиги ўқувчиларнинг шахсиятига эмас, балки ўзаро мулоқотга, қўйилган вазифага йўналтирилади. Диалогдагина қатнашчилар қўйилган масалага турли нуқтаи назарлар орқали ёндашиш билан бир-бирини ўзаро бойитишади. Муаллим ва ўқувчиларнинг муносабатларидаги тенг ҳуқуқлик қайта алоқа (жойида ва айни вақтда) нинг амалга ошириши, катта ёшдаги ўқувчилар интилишларининг рўёбга чиқариб, муаммонинг ягона изоҳини талаб этадиган умумий коммуникатив ва маъно майдонини яратди. Замонавий муаммолар тартиблиги туфайли уларни тушунишда тизим маъносини берадиган тил зарур.

Интерактив ўқитиш самарасининг **учинчи шарт**и муаллимнинг шахсий йўналиши билан боғлиқ. Баъзан янги технологияга иштиёқ билан киришган муаллим кейинчалик, биринчи апробациядан сўнг, ундан воз кечиши мумкин. Одатда, бу ҳолат муаллим ўзининг профессионал ва шахсий обрўсини (**йўқ қилиш**) қилиш билан боғлиқ бўлган ҳадиксирашга алоқадордир.

Бу ҳадиксираш типик қийинчиликлар туфайли келиб чиққан бўлиб, шахсият ва ўқув шароитида содир бўладиган муносабатлар **стереотиплари** билан боғлиқ бўлади ва ўзаро алоқа ўйини қатнашчиларининг авторитар, зўрма-зўраки шаблонларга, монитор услубига, маъруза ва монологик мулоқот жанрига қайтиши кўринишида намоён бўлади. Бундай қийинчиликларни бартараф этиш учун муаллимнинг шахсан ўзи ўйин қоидаларини ишлаб чиқувчи муаллимларнинг: пешқадамлилик, шахслараро муносабатлар, рақобат ва бошқа тренингларида қатнашиши лозим.

Раҳбар ва мутахассислар, шунингдек, ўйин қоидаларини ишлаб чиқувчи муаллимларнинг малака ошириш ва қайта тайёрлаш амалиётида қуйидаги ўқув натижаларининг рўйхати кенг тарқалган. Буларни ўқув мақсади сифатида белгилаш мумкин: танишиш, фаннинг маълум соҳасига тегишли асосий тушунчалар ва вазифалар билан танишиш асосий мазмунни ўзлаштириш, асосий тушунчалар ва вазифаларни таърифлаб беришга лаёқатлилик; удраламоқ асосий тушунчалар ва вазифаларни фаннинг маълум соҳасига самарали татбиқ этиш; тўлиқ эгаллаш, моҳирлик фаннинг маълум соҳасига тегишли асосий тушунчалар ва вазифаларни самарали қўллаш ҳамда ўзгаларга бу масалада ёрдам бериш. Юқорида санаб ўтилган ўқув мақсадлари турли-туман интерактив технологияларда кенг қўлланилади.

Контекст (лот. *contextus* — жипс, боғланиш, қўшилиш) — оғзаки ёки ёзма нутқ (матн)нинг нисбатан тугал қисми. Контекст ўз таркибидаги сўзлар ёки ибораларнинг маъноларини аниқлашга имкон беради. У поэтика билан боғлиқ бўлиб, ёзувчи маҳоратини белгилашда муҳим аҳамият касб этади [4]. Контекстнинг умумий

мазмунига қараб ундаги айрим сўзлар, иборалар ва билимларнинг маъносини аниқлаш мумкин.

Таълим нуқтаи назаридан интерактив технологиялар-бу иштирокчиларнинг шахсий мақсадлари акс этган контекстда воқелик имкониятларини кўпчилик томонидан диалогик изланишига асосланган ўйинлардир. Ўқув жараёнида мутахассислар учун нореал (тақлидий ёки ташкилий-ҳаракатли) шароит ёки вазиятда қарор қабул қилиш ўйинлари, шунингдек, реал профессионал муҳитга (амалий ёки ролига мансуб) мослашишга ёрдам берувчи ўйинлар қўлланилади. Ўқув жараёнида, кўпинча, атроф муҳитга, аниқ профессионал фаолиятига, инсонларга мослашишни ўргатувчи ўйин моделлари қўлланилади.

Амалий, тақлидий ўйин ёки вазиятлар таҳлили усулини коммуникатив аспектлар моделларининг жараёни сифатида кўриб чиқадиغان бўлсак, у қуйидаги хусусиятлар туфайли ўқув-ривожлантирувчи жараёнга янги сифат олиб келади:

- профессионал фаолият имитацион модели кўринишида коммуникатив-интерактив ўқув материалларининг моҳияти тизими;

- ўргатувчи ўйин моделидаги шериклар билан профессионал фаолиятни турли функционал бўғинларидаги амалий ўзаро муносабатлар структурасини тикламоқ;

- таълим олаётган раҳбар ва мутахассисларни профессионал ва коммуникатив омилкорлик ва уни амалий қўлланиши эҳтиёжини қондиришга яқинлаштирамоқ. Бу билан билимни англашга, шахсий фаолиятига, англашдан профессионал мотивацияга ўтишга шароит яратади.

- ўргатувчи ва ривожлантирувчи таъсирлар мажмуи;

- малака ошириш ва қайта тайёрлаш тизимида муаллим фаолиятини ташкил қилиш ва бошқаришдан раҳбар ва мутахассисларнинг коммуникатив – интерактив фаолиятини регуляцияни бошқариш ва ташкил этишга ўтиш учун шароит яратиш.

Юқорида ҳамма санаб ўтилганлар қуйидагиларга имконият яратади:

1. Мутахассисларда профессионал ва коммуникатив омилкорлик, унинг динамикаси ва реал фаолиятидаги ўрни ҳақида яхлит тасавур яратиш;

2. Фаолиятни тақлид қилувчи материаллар асосида социал тажриба, жумладан жамоа бўлиб қарор қабул қилиш учун керакли бўлган шахслар ва гуруҳлараро муносабатлар, ҳамкорликни амалга ошириш;

3. Профессионал психологик назарий ва амалий фикрлашни ривожлантириш;

4. Билим орттириш мотивациясини ташкил этиш, шахсий психологик қўлланма ва мотивацияга шароит яратиш;

5. Амалий мулоқот доирасида билимларни мустаҳкамлаш, коммуникатив омилкорликни шакллантириш.

Интерактив машғулотларни ўтказиш жараёнида муаллим тингловчиларнинг интеллектуал услублари, маънавий-ахлоқий ривожланиши ва характерларига хос хусусиятларни савияси ҳақида маълумот олади. Бу унга керак бўлганда тингловчиларни психологик-педагогик коррекциялаш ва уларга психологик ёрдам беришни амалга оширишига имконият туғдиради.

Шундай қилиб, тингловчилар интерактив технологиялар ёрдамида раҳбар ва мутахассислар реал профессионал фаолиятига мансуб бўлган социал–психологик ва типик бошқарув муаммолари ечимларини топишга жалб қиладилар. Малака ошириш ва кадрларни қайта тайёрлаш курслари қатнашчилари, турли бошқарув ва интеллектуал қуролларни (менежер, методист ёки актив томошабин ва х.к) ўйлаб, уларни ўзлаштиради. Бу қатнашчилар турли вазиятларда уларнинг хатти - ҳаракатини ҳаққоний ва мақсадга мувофиқлиги билан танишадилар.

Ўйин, тренинг ёки вазият таҳлили пайтида берилган ролларга мувофиқ бошқарув қарорлари қабул қилинади. Турли роллар мақсадлари бир бирига тўғри келмаслиги, ўйин қатнашчилари кўпинча низоли вазиятда қарор қабул қилишга мажбур бўладилар ва натижада низони ўрганадилар.

Ўйин машғулоти тингловчиларни гуруҳ аъзолари ўртасида юзага келадиган ҳолатларга ва уларнинг ҳиссий муносабатларига нисбатан сезгирлигини оширади. Ўйин орқали ўқитиш жараёнида тингловчиларда ўзини англаш ва бошқаларга ёқиш эҳтиёжини ривожлантириш учун имкон яратилади.

Ҳар бир ўйин иштирокчиси жамоа фаолияти механизмининг қандай ишлашини кўриш имкониятига эга. Ўйин ва тренингларида қайта таъсир (ўзгалар томонидан муносабат ва баҳолаш жараёни) сигналлари янада аниқ англанади, новербал коммуникация доирасида омилкорлик актуаллаштирилади, яъни интерактив технологиялар коммуникатив ва психологик омилкорликни ҳамда шахсий маданиятни ва у билан боғлиқ бўлган амалий муносабатларни ривожлантиришга туртки бўлади. Модомики ўйинлар ўта кескин вазиятда ўтар экан, бу қатнашчилардан маълум ҳиссий маданият савиясини, стрессга нисбатан бардошлик ҳамда психологик ҳимоя усулларида хабардор бўлишликни талаб қилади. Бундан ташқари ўйин машғулоти қатнашчилар ўртасида соғлом рақобатчиликни келтириб чиқаради. Бу эса уларнинг рақобатига бардошини, ўзига бўлган ишончини оширади ҳамда ўзини қадрлашни ўргатади.

Интерактив машғулоти максимал даражада ўқув жараёнини индивидуаллаштиради. Бу эса ҳар бир иштирокчига ақлий ва ижодий имкониятини намоён қилишга имконият беради. Юқорида айтилганидан маълумки, интерактив технологиялар татбиқ қилинган машғулотида маълумотни ўзлаштириш анъанавий ўқитишга қараганда (бу тўғрида кўп изланишлар натижалари гувоҳлик беради) анча самаралидир. Бу ерда бир пайтнинг ўзида профессионал фикрлаш имкониятининг кенгайиши, ўқувчилар ижодий потенциалининг ривожланиши, одамлар билан ишлаш маҳоратининг эгалланиши ҳамда ижтимоий тажрибани орттириш содир бўлади.

Шуни айтиш лозимки, интерактив ўзаро алоқа режимида ўқитиш жараёнида раҳбар ва мутахассисларда шахсий дунёқарашнинг ўзгариши юз беради. Бундай мулоқотлар янги, янада инсоний ва ахлоқий маънога эга бўладилар.

Ва ниҳоят, интерактив ўйинларида тез-тез қатнашиш раҳбар ва мутахассисларга вербалиция кўникмаларини ҳосил қилишни, суҳбатдошни тинглашни, тўғри савол-жавоб олиб боришни, оммавий тарзда ахборотни етказишни ўргатади.

Шундай қилиб, юқорида айтилгандан келиб чиқиб, қуйидаги хулосаларни қилиш мумкин, яъни интерактив технологиялар раҳбар ва мутахассислар давр талабидан келиб чиқиб муаммоларни ечиш қобилиятини ривожлантиради. Бунда амалий фаолият шароитида юзага келадиган: ишлаб чиқариш, ижтимоий, амалий ва шахслараро муносабатларнинг тартибланиши кўзда тутилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йилнинг 29 апрелдаги Ўзбекистон Республикаси халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида ПФ-5712-сон Фармони.
2. Поляков С.Д. В поисках педагогической инноватики. – М.:1993.
3. Хомерики О.Г. Инновации в практике обучения. Жур. “Педагогика” 1993.
4. Саидахмедов Н. Интерфаол методлар. – Т.: “Университет”. 2005.
5. Ишмухаммедов Р.Ж. Таълимда инновацион технологиялар. – Т.: 2010.
6. Ишмухаммедов Р.Ж. ва бошқалар. Тарбияда инновацион технологиялар. – Т.:2010.